

V. ФОРМУВАННЯ ПРЕДМЕТНИХ УЯВЛЕНЬ У ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ ЗОРУ ТА СЛУХУ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ НАВЧАННЯ

Етапи навчання сліпоглухонімих дітей в основному співпадають з етапами навчання нормальних дітей: підготовчий (добукварний), основний (букварний) і заключний (післябукварний). Однак всі ці етапи в навчанні сліпоглухонімих дітей мають свої специфічні особливості, потребують спеціальної організації педагогічних умов.

Особливо складним і водночас найвідповідальнішим є підготовчий період навчання сліпоглухонімої дитини, на якому здійснюється її психічний розвиток. Цей період в її розвитку має зовсім інше значення, ніж в розвитку нормальної дитини.

Нормальна дитина приходять до дитячого садка, а потім до школи з великим запасом вражень та уявлень, з достатньо розвиненим і граматично правильним словесним мовленням. Її усне мовлення в цілому відповідає життєвому досвіду. З допомогою словесного мовлення вчитель нормальної дитини вільно і невимушено вступає з нею в контакт. Запас її уявлень легко з'ясувати з допомогою усного мовлення.

Сліпоглухоніма дитина позбавлена важливих засобів контакту з навколишнім середовищем – зору і слуху й (що особливо суттєво) словесного мовлення. Її враження та уявлення не лише не можуть бути висловлені словом, а й кількісно (не говорячи вже про якість) знаходяться в зародковому стані. З'ясувати їх характер хоча б в кількісному відношенні на початковому етапі неможливо без тривалого спеціального вивчення.

Підготовчий етап в роботі зі сліпоглухонімою дитиною всі практики і дослідники вважають найважчим, найскладнішим і найбільш відповідальним. Складність полягає у своєрідності того шляху, за яким відбувається накопичення такою дитиною вражень і уявлень, адекватних навколишній дійсності.

Самостійно, лише власними зусиллями сліпоглухоніма дитина неспроможна ввійти в контакт з довкіллям і набути про нього

конкретних уявлень, встановлений контакт має створити для неї в певній організації дитини системи виховання.

Для цього сурдотифлопедагог має адекватними методами створити умови. Лише тоді можна говорити про „логіку природи”, „...найдоступніший шлях”. Безпосередньо, за допомогою мови мозку сліпоглухонімої дитини враженнями й уявленнями.

Як вказувалося, сліпоглухонімих дітей навчати, як та в яких умовах, і в якій мірою залежатиме від їхніх особливостей.

В чому ж полягає особливість *дітей*?

Розвиток сліпоглухонімої дитини відрізняється як від нормальної, так і від дитини сліпої чи глухонімої. Основних особливостей дві.

Першою, на відміну від нормальної сліпоглухонімої дитини, є те, що *формується шлях* її пізнання навколишнього світу розуміється сумісно зору й слуху, тобто осягується.

Другою, на відміну від нормальної сліпоглухонімої дитини, є те, що вона позбавлена звичайного способу спілкування з людьми, через це вона інакше може втрачати контакт з навколишнім світом, випадку виникає не-

конкретних уявлень. Її адекватний контакт із середовищем може бути встановлений лише спеціальними педагогічними засобами. Вчитель має створити для дитини такі конкретні зовнішні умови, які б впливали на неї в певній системі. Це й зумовить створення у сліпоглухонімої дитини системи вражень і уявлень про навколишній світ.

Для цього видатний практик і вчений в галузі сурдотифлопедагогіки І.П.Соколянський радить систематично адекватними методами включати сліпоглухоніму дитину в зовнішні умови. Лише тоді мозок сліпоглухонімої дитини зможе відобразити „логіку природи”, яка, за висловом К.Д.Ушинського, є „...найдоступнішою для дітей логікою, – наочною та незаперечною”. Безпосереднє, пряме, конкретне відображення в корі головного мозку сліпоглухонімої дитини зовнішнього середовища і стане її враженнями й уявленнями (першосигнальними зв'язками).

Як вказувалося вище, початковий період виховання і навчання сліпоглухонімих дітей має свої суто специфічні особливості. Від того, як та в яких умовах відбуватиметься навчання в цей період, повною мірою залежатиме й подальший розвиток цієї дитини.

В чому ж полягає **своєрідність навчання сліпоглухонімих дітей?**

Розвиток сліпоглухонімої дитини відбувається своєрідно і відрізняється як від розвитку нормальних дітей, так і від розвитку дитини сліпої чи дитини глухої. Ця своєрідність зводиться до двох основних особливостей.

Першою, найбільш очевидною особливістю є те, що у сліпоглухої дитини всі **уявлення про зовнішній світ формуються шляхом дотику**. Під дотиком в даному разі розуміється сумісна діяльність тактильного і рухового аналізаторів руки, тобто осягування рукою.

Другою, менш очевидною, але найбільш важливою особливістю розвитку сліпоглухонімої дитини є те, що вона **позбавлена звичайних способів спілкування з оточуючими її людьми**, через що потребує організації спеціального навчання, інакше може втратити можливість психічного розвитку. В цьому випадку виникає необхідність організувати поведінку і розвинути

психіку дитини з допомогою спеціально створених методичних прийомів.

І.П. Соколянський, автор багатьох з цих методичних прийомів, писав: "Слепоглухонемой ребёнок обладает нормальным мозгом и имеет потенциальную возможность полноценного умственного развития. Однако его особенностью является то, что, обладая этой возможностью, сам он своими собственными усилиями никогда не достигает даже самого незначительного умственного развития. Без специального корригирующего педагогического вмешательства такой ребёнок остаётся полным инвалидом на всю жизнь" [1]. (И.А.Соколянский. Усвоение слепоглухонемым ребёнком грамматического строя словесной речи: "Доклады АПН РСФСР". – 1959, – №1).

У той час, як у нормальних дітей багато-що (світ образів, мовлення тощо) виникає без педагогічного втручання, в ході самого життя, у сліпоглухонімих кожне психічне надбання стає результатом спеціальної педагогічної діяльності. У зв'язку з цим виникла необхідність в розробці нових, зовсім невідомих в загальній педагогіці прийомів навчання і виховання.

Якщо під час виховання звичайної дитини допущена педагогічна помилка може бути виправлена самим життям, практикою без участі школи, то у випадках сліпоглухонімоти подібне виправлення неможливе. Якщо педагог не враховує цієї обставини, виникає затримка, яка неминуче вносить дисгармонію в розвиток особистості сліпоглухонімого.

Іноді сліпоглухоніма дитина до спеціального навчання не вміє ані стояти, ані сидіти, як людина. Навіть цьому їй потрібно спеціально навчати.

Спостереження І.П. Соколянського засвідчують, що сліпоглухонімі, яких спеціально не навчають, можуть проводити довгі роки в ліжку, у відгородженому куті кімнати, не спілкуються з людьми, зовсім не розвиваються психічно, не вміють ходити, полюдьськи їсти і пити. В аналогічне положення потрапляють й ті діти, у яких сліпоглухонімота не вроджена, а набута в ранньому дитинстві.

Втрачаючи слух і зір, дитина втрачає цю навичку поведінки.

Отож сліпоглухонімі діти втрачають і зір у ранньому дитинстві, що призводить до ізоляції і спілкування. Він виявляє ознаки зупинки або деградації на ранніх етапах розвитку, не має можливості отримати педагогічного впливу.

Без спеціального навчання життя сліпоглухонімих дітей стає безпредметним. Предметності немає ні в їхньому світі, ні в їхньому житті. Вони не знають, чому вони живуть, чому вони знають. Між тим саме це є основою людської поведінки.

Як же поведінка сліпоглухонімих дітей може бути різноманітною, якщо їм немає предметності? Як же можна говорити про **світ у сліпоглухонімих дітей**? Як же можна говорити про **аналізатор**? Здавалося б, якщо сліпоглухонімі діти не мають предметності, то їм неможливо створюватиметься безпредметний світ. Однак практика виховання сліпоглухонімих дітей свідчить про інше. Нездійснений шлях життя сліпоглухонімих дітей і навчання відсутності предметності до їхнього життя, це неможливість до їхнього життя цього процесу вони не можуть орієнтувально-дослідити.

Якщо такої дитини немає, то її життя кидатиметься, навіть не тоді, коли вона вже запропонована їй. Це не жодного інтересу, це не жодного, навіть нового, поведінки.

Як же заставити сліпоглухонімих дітей жити предметний світ? В...

Втрачаючи слух і зір, дитина зазвичай втрачає й усі набуті нею до цього навички поведінки.

Отож сліпоглухонімий від народження або той, хто втратив слух і зір у ранньому дитинстві позбавлений нормального людського спілкування. Він виявляється ізольованим, що стає причиною зупинки або деградації психіки. Через те сліпоглухоніма дитина на ранніх етапах розвитку – це істота без людської психіки. Проте вона має можливості її повного розвитку за умови відповідного педагогічного впливу.

Без спеціального навчання світ для сліпоглухонімого є пустим і безпредметним. Предмети існують для нього в тих випадках, коли він на них наштовхується, але їх функцій і призначення він ще не знає. Між тим саме предметна поведінка, тобто правильне поводження з оточуючими предметами, є суттєвим елементом людської поведінки.

Як же повідомити сліпоглухоніму дитину про предметну різноманітність навколишнього світу? **Шлях до пізнання цього світу у сліпоглухонімого єдиний – через тактильно-руховий аналізатор.** Здавалось би, це дуже просто: вклади до рук такої дитини різні предмети, вона буде їх обмацувати, й таким чином у неї створюватиметься безмежна кількість образів оточуючих предметів. Однак практика виховання сліпоглухонімих дітей свідчить, що це нездійснений шлях. Адже у них до початку спеціального виховання і навчання відсутні будь-які риси людської психіки. Вони мають лише можливості до їх формування і розвитку, але на початкових етапах цього процесу вони не мають потреби в пізнанні світу, ні навичок орієнтувально-дослідницької діяльності.

Якщо такій дитині дають предмети для „оглядання”, вона тут же їх кидає, навіть не пробуючи ознайомитися з ними. Це й зрозуміло, адже запропоновані їй таким чином предмети не представляють для неї жодного інтересу. У відповідь на вкладання до рук дитини будь-якого, навіть нового предмету вона не виявляє орієнтувальної поведінки.

Як же заставити сліпоглухоніму дитину обмацувати, пізнавати предметний світ? Виникає необхідність створити такі умови, щоб

пізнання предметів перетворилося у неї в потребу. З чого розпочинається ця робота? Як конкретно здійснити формування цієї орієнтувально-дослідницької потреби?

Відомі тифлопедагоги І.П. Соколянський, О.І. Мещеряков, Р.П. Марєєва, А.В. Апраушев, які досить тривалий час займалися проблемами виховання і навчання сліпоглухонімих дітей, на основі свого практичного досвіду зазначають наступне.

Кожна сліпоглухоніма дитина має низку природних потреб (їда, виділення, захист від небезпеки). На перших порах ці потреби є ще не дійсними потребами в психологічному значення цього слова. Їх по суті ще не існує, бо вони ще не можуть стати рушійною силою поведінки. Через це й не існує й ніякої поведінки. Потребами ці спроби стають тоді, коли вони опредметчуються та обростають людськими, „знаряддєвими” засобами їх задоволення.

Перше знайомство з предметами довкілля й відбувається в процесі діяльності для задоволення найпростіших природних потреб.

Наприклад, задоволення природних потреб під час їди відбувається шляхом використання ложки, виделки, тарілки, стола, стільця й інших предметів. В ході цієї діяльності й відбувається початкове ознайомлення сліпоглухонімої дитини з предметами. Вихователь під час годування дитини, тримаючи її руки в своїх руках, навчає її користуватися тарілкою, ложкою, серветкою тощо. В процесі цієї „ділової” для організму дитини діяльності вона змушена ознайомитися з предметами, які використовуються під час їди, а опанування ними стає необхідною умовою отримання безпосереднього харчового підкріплення. Іншим разом, поза харчової ситуації, ці предмети не викликають у дитини ніякої орієнтувальної діяльності (коли їх вкладали до рук дитини, вони відразу падали з її рук). Таким чином поступово в процесі безумовного підкріплення (у наведеному прикладі харчового) формується й надалі розвивається орієнтувально-дослідницька діяльність.

Практика виховання, як вказують згадувані вище дослідники, повинна рахуватися з відсутністю у сліпоглухонімої дитини

орієнтувальної діяльності спеціального її формування в процесі замикання першого

Як згадувалося вище, руки сліпоглухонімої дитини, авторучка, олівець, косорез, папір, ручки дитини, відразу ж падають з її рук, коли вона вкладає в них солодку водичку чи інші предмети, які викликають у дитини певні потреби.

Як сама поява такої діяльності визначається не новизною предметів, а певними подразниками. Які саме подразники, тим менше знають про дитини орієнтувальна діяльність, тим більше викликає на цьому етапі розвитку зміненого варіанту ранньої діяльності.

Таким чином, елементи діяльності виникають всередині дитини в процесі задоволення природних потреб.

Внаслідок цієї діяльності в процесі дослідницької діяльності дитини беруть участь у задоволенні її потреб. Пізнавальна діяльність такої дитини на першому етапі розвитку характеризується успішною „діловою” діяльністю.

Поступово коло предметів, які викликають „ділову” діяльність, розширюється. Наприклад, їди дитина розпочинає з ложки, виделкою, а згодом і з інших предметів, іншим чином пов'язаними з їжею. Таким чином дослідницька діяльність розвивається.

Спочатку для задоволення потреб дитини не стоїть пізнавальна діяльність, а спрямованої на задоволення

орієнтувальної діяльності на нові подразники та з необхідністю спеціального її формування на початкових етапах розвитку, в процесі замикання перших умовно рефлексорних зв'язків.

Як згадувалося вище, зовсім незнайомі предмети, вкладені в руки сліпоглухонімій дитині, нею не обстежуються. Зокрема, авторучка, олівець, коробок сірників та інші предмети, вкладені до рук дитини, відразу ж падають з її рук. Проте забита соска, з якої не тече солодка водичка чи молочко, або ложка зміненої форми викликають у дитини жваву орієнтувальну реакцію – обмацування предмета.

Як сама поява, так і виражена орієнтувальна діяльність визначається не нсвизною подразника, а, навпаки, подібністю його з тими подразниками, які раніш підкріплялися. Чим найновіший подразник, тим менше шансів, що він викликатиме у сліпоглухонімій дитини орієнтувальну діяльність. Оптимальною умовою, яка викликає на цьому етапі орієнтувальну реакцію, є пред'явлення зміненого варіанту раніш підкріплюваного подразника.

Таким чином, елементи орієнтувально-дослідницької діяльності виникають всередині діяльності для задоволення найпростіших природних потреб.

Внаслідок цієї, поки-що елементарної, орієнтувально-дослідницької діяльності формуються образи тих предметів, які беруть участь у задоволенні потреб. Як ця поки-що елементарна пізнавальна діяльність, так і її результати – образи предметів – на першому етапі розвитку дитини виникають як необхідна умова успішної „ділової” діяльності.

Поступово коло предметів, що відносяться до одного з видів „ділової” діяльності, поступово розширюється. Наприклад, в процесі їди дитина розпочинає самостійно користуватися спочатку ложкою, виделкою, а згодом і ножем, а згодом й іншими предметами, тим чи іншим чином пов'язаними з процесом їди. Структура орієнтувально-дослідницької діяльності поступово ускладнюється.

Спочатку для задоволення тієї чи іншої потреби перед дитиною не стоїть пізнавальна мета. Поступово, в ході діяльності, спрямованої на задоволення органічних потреб, виникає потреба у

пізнанні предметів навколишнього світу – пізнавальна діяльність стає відносно самостійною. На цей час дитина вже навчається ходити, вдягатися, взуватися, долати перешкоди на своєму шляху, правильно користуватися великою кількістю предметів домашнього вжитку (меблями, одягом, предметами туалету, іграшками тощо). Нові предмети тепер ретельно „оглядаються” руками. Таким чином дитина ознайомлюється з призначенням і якими-сь властивостями кожного нового предмета.

Такою є загальна схема початкового розвитку психіки і предметної поведінки сліпоглухонімої дитини. А насправді цей шлях розвитку дитини значно складніший.

Як правило, сліпоглухоніма дитина в ранньому дитинстві знаходиться постійно в стані бездіяльності. Батьки, боячись травм, не дозволяють їй самостійно щось робити, оберігають від усіляких рухів. Це призводить до того, що м'язи дитини стають в'ялими, руки не навчаються обстежувати предмети.

Така дитина стає малорухомою, байдужою до всього, що її оточує, в неї важко пробудити інтерес до діяльності.

У зв'язку з цим одним із завдань початкового періоду є **формування у сліпоглухонімої дитини образів навколишньої дійсності**, які залежать від дотикових навичок і точності рухів.

Через це у сліпоглухонімої дитини потрібно насамперед **розвинути дотик**, позбуваючись в цьому процесі будь-якої штучності. Зовсім необов'язково виконувати без кінця спеціальні вправи. Шнурування черевиків, застібування і розстібування гудзиків, розкладання ложок для обіду й багато чого іншого – дуже корисні початкові вправи для розвитку дотику.

Сліпоглухоніму дитину потрібно насамперед навчити обстежувати („оглядати”) предмети. Для першого знайомства потрібно підбирати предмети такого розміру, які дитина легко зможе „оглянути” руками. необхідно також враховувати вагу, температуру, характер поверхні предметів, щоб ці якості не відволікали сліпоглухоніму дитину від сприймання **форми** предмета.

Поверхня предметів. Початковими ознаками є рухи. Учнів ознаки предмета.

Практика ознайомлення з предметом. Через це слід звернути увагу на відчуттів.

Для огляду предметів конкретних умов. предметом має ознайомитися з предметом. інших предметів та функцією не стануть. Вони їж або кидати.

На цьому етапі випадкові предмети. цьому немає прямих.

Лише в подальшому яскравий образ дає огляду скульптур.

Другим важливим для дитини є розвиток орієнтування в просторі.

Дитина з перших насамперед опановує рухатися в ньому. потім в кімнаті, а вільно рухатися в просторі має добре вивчити.

Під час розвитку дотримуватися певної звички до того. що в кімнаті, то ніколи. присутності дитини.

Поверхня предмета має вивчатися дітьми дуже уважно, без зайвих рухів. Учитель звертає їхню увагу на головні, характерні ознаки предмета.

Практика свідчить, що в житті сліпоглухонімі під час ознайомлення з різними предметами широко користуються нюхом. Через це слід звертати достатню увагу й на розвиток у них нюхових відчуттів.

Для огляду спершу даються дітям прості предмети в конкретних умовах. Ознайомлення сліпоглухонімих дітей з кожним предметом має бути детальним і всебічним. Дитина має ознайомитися з призначенням предмета, з його відношенням до інших предметів тощо. Предмети без зв'язку з їх призначенням, з їх функцією не становлять для цієї категорії дітей жодного "інтересу". Вони їж або кидають, або оглядають неактивно, неуважно.

На цьому етапі навчання до рук дитини не повинні потрапляти випадкові предмети, її не повинні торкатися випадкові люди, якщо в цьому немає прямої необхідності.

Лише в подальшому, коли у дитини створиться в свідомості яскравий образ даного предмета, йому можна буде пропонувати для огляду скульптуру, муляж, рельєфний малюнок тощо.

Другим важливим завданням виховання і навчання сліпоглухої дитини є **розвиток орієнтування**. Відсутність або слабкість орієнтування є одним із суттєвих недоліків сліпоглухих.

Дитина з цим порушенням на початковому етапі має насамперед **опанувати простором** – навчитися якомога вільно рухатися в ньому. Спочатку вона рухається лише у своєму ліжечку, потім в кімнаті, у ванній, в коридорі й т.д. Для того щоб дитина могла вільно рухатися в приміщенні, не нашттовхуючись на предмети, вона має добре вивчити розташування речей, вікон, дверей.

Під час розвитку орієнтування в навчальний період важливо дотримуватися **принципу незмінюваності умов**. Якщо дитина звикла до того, що мило лежить в мильниці на певному місці у ванній кімнаті, то ніколи не слід перекладати його в інше місце без присутності дитини.

Незмінюваність умов особливо важлива на початку навчання. В подальшому це не буде мати такого визначального значення, але на початку – це головна вимога вироблення навички орієнтування а просторі. Орієнтування у незнайомій і швидко змінюваній обстановці – завдання наступного періоду навчання.

Основним завданням початкового етапу навчання сліпоглухонімих дітей є формування у сліпоглухонімої дитини образів навколишнього світу і встановлення з ним контактів.

Основна форма роботи з такою дитиною – *індивідуальні заняття*.

Основний метод навчання – пряма інструкція, безпосередній показ.

Основне правило в роботі – дотримання суворої послідовності.

Підготовчий період навчання сліпоглухонімої дитини передбачає **наступні розділи**: трудове виховання, ознайомлення з навколишнім життям, розвиток засобів спілкування, виховання елементарних навичок культури поведінки. Розкриємо детальніше зміст другого розділу – ознайомлення з навколишнім середовищем.

Ознайомлення з предметами та явищами природи.

Користуючись різними речами, виконуючи окремі доручення, діти практично ознайомлюються з предметами, з їх призначенням, а також з деякими їх якостями.

Ознайомлення з предметами відбувається й в спеціально відведений час – на індивідуальних заняттях.

У початковий період доцільно вивчати наступні теми:

- **основні продукти харчування** дитини в цей період (хліб, молоко, каша, суп, пюре, сік та ін.);
- **частини тіла**: руки, ноги, голова, обличчя, ніс, рот, чоло, очі, вуха, шия;
- **посуд**: чашка, тарілка, ложка, виделка, ніж, кружка, склянка, банка, пляшка, каструля, сковорідка;
- **одяг та взуття**: сорочка, штани, плаття, спідничка, блузка, светр, майка, футболка, труси, шкарпетки, гольфи, колготки, хустка, куртка, шубка, шарф, рукавички, тапочки.

черевик,
(петель-
• предмет
зубна па
• спальн
наволоч
• меблі: л
лавочка
• люди: ос
тато, ба
няня, по
займаєт
прибирає
• овочі та
капуста,
слива, м
смородін
Діти ман
формою
показати
Наприча
картопля
клубні на
порівняти
землі, а
на те, в я
Наприча
очищені
спеціаль
відрізняти
стосовно
• Твар
ознайомл
запам'яте
рухаються

черевики, туфлі, чобітки; рукав, ґудзик, комір, пояс, петля (петелька);

- *предмети особистої гігієни*: мило, мильниця, зубна щітка, зубна паста, кружка, рушник, гребінець, дитячий горщик;
- *спальні речі*: ковдра, подушка, простирadlo, матрац, наволочка, підодіяльник;
- *меблі*: ліжко, диван, стіл, стілець, шафа, тумбочка, лавочка, ослінчик;
- *люди*: особи, з якими діти зустрічаються постійно (мама, тато, бабуся, дідусь, сестра, братик, лікар, вихователь, няня, повар). Дітям слід кожного разу нагадувати, чим займаються ці особи: вихователь навчає дітей, няня прибирає, лікар лікує дітей, повар готує їжу;
- *овочі та фрукти*: морква, картопля, помідор, огірок, капуста, редиска, буряк, цибуля; яблуко, груша, вишня, слива, мандарин, апельсин, банан, виноград, чорна смородина, кавун, полуниця.

Діти мають навчитися впізнавати овочі та фрукти за формою, запахом і смаком. Якщо є можливість, слід показати дітям, де та як ростуть овочі й фрукти. Наприклад, на своїй дачі або на городі показати, як росте картопля, щоб сліпоглуха дитина знала, що люди їдять клубні картоплі, які ростуть в землі. Доцільно картоплю порівняти з помідорами, у яких плоди знаходяться не в землі, а на кущі над землею. Звернути також увагу дітей на те, в якому вигляді можна їсти ті чи інші фрукти й овочі. Наприклад, пояснити, що моркву можна вживати як очищену в сирому вигляді, а картоплю люди їдять лише спеціально приготовлену (зварену, смажену). Діти мають відрізнати смак сирої моркви від смаку вареної. Так само й стосовно інших овочів і фруктів.

- *Тварини, птахи, комахи*. В цей період діти починають ознайомлюватися з різними тваринами і птахами. Вони запам'ятовують їх зовнішній вигляд, деякі поведки (як рухаються, їдять, кричать, яку мають шерстку, скільки та

які мають ноги, лапки та ін.), привчаються турбуватися про тварин, довідуються, яку користь або шкоду приносять. В цей період вони також знайомляться з домашніми тваринами (корова, кінь, вівця, коза), з птахами (качка, курка, гуси, індик, горобчик, голуб, ворона). Навесні та влітку вивчають жука, метелика, гусінь, муху, комара;

- **Квіти.** Впізнавати квіти сліпоглухі діти вчаться за запахом та формою. Вони мають знати 3-4 види квітів за вибором педагога, знати кімнатні рослини, які вони доглядають, а також квіти, що ростуть поблизу них у дворі, біля будинку, на клумбі.
- **Дерева.** Діти мають вивчити і знати 3-4 види дерев (ялинка, сосна, клен, береза), вміти відрізнити дерево від куща.
- **Сезонні явища.** В зв'язку з вивченням пір року з сліпоглухими дітьми проводяться заняття наступного змісту.

Осінь. Холодно, дує холодний вітер, часто іде дощ, на землі – калюжі та грязюка, з дерев опадає листя. Люди вдягають теплі курточки, пальто, шапки, хусточки, черевики, чобітки.

Зима. Мороз, падає сніг, холодний вітер, замерзають калюжі. Діти катаються на санках, лижах, ліплять снігову бабу. Люди вдягаються в зимові пальта, шуби, теплі шапки, рукавички.

Весна. Теплішає. Пригріває сонечко. Тане сніг, лід, біжать струмочки. З'являється травка. Розпускаються листочки на деревах і кущах. Люди садять дерева, сіють зерно, квіти, овочі.

Літо. Жарко. Сильно гріє сонце. Розквітають квіти. Спіють в лісі ягоди, в садах – фрукти. Діти збирають в лісі гриби, ягоди, купаються в річці. Люди збирають врожай овочів і фруктів.

У різні пори року потрібно систематично, а не епізодично спостерігати за рослинами, за їх змінами. Для цього педагог обирає

певне дерево чи кущ, за тим, як воно змінюється в часі, сліпоглухій дитині рослинного світу в

Якості та форми предметів. Знайомити дітей з предметами, що мають різні якості та форми. Приміром, під час знайомства з властивостями та якістю піску, сипати його, добре всмоктує вологу, не плавиться на воді, віддає тепло від сонця, від тепла, з нього можна

Діти мають знати різні матеріали, смак, запах, колір.

Для ознайомлення з властивостями предметів проводити ігри з використанням кружечки до матеріалу різного матеріалу, використовувати коробочки дитячі, виготовлені з матеріалу

Орієнтування в просторі

Насамперед

1. Ознайомити дітей з частини, з якою вони живуть, з вікном, стіною, дверима, меблями.
2. Ознайомити дітей з властивостями кухонних предметів.
3. Знати розташування предметів у кімнаті.
4. Вміти за звичкою розпізнавати невеликі предмети в кімнаті.
5. Вміти поглядом визначити й дістати предмет.
6. Знати місця, де лежать предмети.

певне дерево чи кущ на шкільному подвір'ї й разом з дітьми слідкує за тим, як воно змінюється різної пори впродовж року. Це дозволяє сліпоглухій дитині цілісно уявити всю картину поступової зміни рослинного світу в різні пори року.

Якості та ознаки. Дітей слід також ознайомлювати з предметами, що їх оточують, а й з їх якостями та ознаками. Приміром, під час прогулянки, ігор вони можуть дізнатися про ознаки та якості піску, снігу, води: пісок сипкий, буває сухим і вологим, добре всмоктує воду; вода буває холодною і теплою, плеться; одні предмети на воді плавають, інші – потопують; сніг холодний, тане від тепла, з нього можна ліпити сніжки.

Діти мають розрізняти предмети за розміром, формою, матеріалом, смаком.

Для ознайомлення з якостями предметів рекомендується проводити ігри. Наприклад, дитині дається завдання підібрати кружечки до матеріалу. Кружечки однакового розміру, але вирізати з різного матеріалу: картону, паперу, матерії, пластиліну. До однієї коробочки дитина має покласти всі паперові кружечки, до другої – вирізані з матерії.

Орієнтування сліпоглухої дитини.

Насамперед дитина повинна:

1. Ознайомитися з тим приміщенням, де проводить більшу частину свого часу, і навчитися розрізняти в кімнаті двері, вікно, стіни, підлогу.
2. Ознайомитися зі спальнею, їдальнею, класною кімнатою, кухнею, туалетом, подвір'ям, знати їх призначення.
3. Знати розташування меблів у кожній кімнаті.
4. Вміти за завданням педагога-вихователя, долаючи порівняно невелику відстань, поставити на місце стілець, переставити іграшки тощо.
5. Вміти покласти необхідну річ до шафи, тумбочки, на полицку й дістати її звідти.
6. Знати місце свого ліжка в спальні, за столом в їдальні, де лежать речі, необхідні для ранкового і вечірнього туалету.

7. Знати, де знаходиться посуд, місце для миття посуду, посудний рушник або сушка для посуду, засоби миття посуду.
8. Знати розташування урн для сміття.
9. Знати місцезнаходження свого горщика в туалеті.
10. Навчитися самостійно пересуватися у знайомому приміщенні.
11. Вміти спускатися по сходах, тримаючись за поручні і без них.
12. Вміти визначати місцезнаходження педагога за його сигналом.

Засоби спілкування.

Сліпоглуха дитина не має жодних засобів спілкування з навколишнім світом. Вона залишається у такому стані на все життя, якщо не прийти їй на допомогу засобами спеціальної педагогіки.

Початковим засобом спілкування у сліпоглухих є *жести*, які вони засвоюють від оточуючих людей шляхом наслідування. Жести виникають в процесі живого, контактного ознайомлення дитини з людьми і предметами в побуті.

Водночас слід зазначити, що одночасно з появою жестів, якими позначаються образи предметів, у сліпоглухонімої дитини розпочинає формуватися така найважливіша якість людської особистості, як потреба позначати все, що її оточує, потреба висловитися, потреба в мовленні.

Хоча жест і є аналогом слова, але за своєю природою він суттєво відрізняється від нього: природа жесту зображувальна, в той час як слово лише умовно позначає предмет чи поняття. Конкретний жест, яким позначається образ предмета, є схематичний і лише деякою мірою умовним зображенням образу предмета.

Якщо дитина засвоїла кілька десятків жестових позначень, цього достатньо для того, що поступово переключати її на **дактильний знак – слово**, тобто фактично наближувати її до словесного способу позначення предметів. Дактильне слово в даному випадку слід розуміти умовно як слово в роді жесту. Фактично ці слова-знаки все ще є "дактильними жестами". Дитина

ще не знайома з дактильними жестами, тому її ознайомлення з ними повинно бути поступовим.

Спочатку жести зустрічаються під час спілкування з педагогом, який знайоме і зрозуміле поведінкою.

Поступово, в міру ознайомлення з предметами середовища, зростає кількість жестів, а й за змістом позначає чашку і посуд, що відображає дійсність різними жестами. Спочатку жестове позначення є єдине позначення, потім позначали певного виду жести приходять дактильні жести дорослого на ім'я а на дактильній жести.

Однак слід пам'ятати, що словник сліпоглухонімої дитини складається з дактильних жестів, а не з слів. Найближчого матеріалу має справу в побуті, **позначають дії та об'єкти** цей час **не використовують**.

Під кінець підготовки жести і частково дактильні жести повинні:

- знати назви предметів: постільні речі, меблі, тварини, риби, комахи;
- позначати дії: їсти, пити, працювати, грати;
- висловлювати потреби: їсти, пити, працювати, грати;
- дякувати за подарунок, привітати ввечері;

ще не знайома з дактильними буквами, але вона спроможна до вивчення дактильної абетки вимовляти (дактилювати) пальцями прості знайомі вже слова – "мама", "тата".

Спочатку жестами позначається лише те, з чим дитина постійно зустрічається під час задоволення своїх потреб, те, що добре їй знайоме і зрозуміле, приміром, ложка, чашка тощо.

Поступово, в міру накопичення образів навколишнього середовища, зростає й кількість жестів. Вони змінюються не лише за кількістю, а й за змістом. Якщо спочатку одним жестом дитина позначала чашку і процес пиття, то надалі жест диференційовано відображає дійсність. Різні предмети і різні процеси позначаються різними жестами. Спілкуючись із дорослими, діти запам'ятовують жестове позначення кожного з них. Важливо дати кожній дитині єдине позначення кожного дорослого, щоб усі діти однаково позначали певного вчителя, вихователя, няню. Поступово на зміну жестів приходять дактильні слова. Дитина називатиме кожного дорослого на ім'я, а надалі й по батькові.

Однак слід пам'ятати, що на початковому етапі навчання словник сліпоглухонімої дитини має складатися з натуральних і дактильних жестів, якими позначаються **лише предмети** найближчого матеріального середовища, з якими дитина постійно має справу в побуті. **Натуральні жести і дактильні слова, які позначають дії та стани переважно окремо від предметів, в цей час не використовуються.**

Під кінець підготовчого періоду діти мають навчитися позначати жестами і частково дактильними словами предмети, вказані у підрозділі "Ознайомлення з навколишнім світом", тобто вони повинні:

- знати жестове позначення одягу, взуття, меблів, постільної білизни, їжі, овочів, фруктів, тварин, пташок, риб, комах, рослин;
- позначати жестами різні явища природи;
- висловлювати жестами свої побажання, прохання;
- дякувати, встаючи з-за столу після сніданку, обіду, вечері;

- дякувати дорослим і своїм товаришам за виконану послугу;
- вітатися і прощатися;
- відповідати на запитання, правильно називати предмети і дії, елементарно "розповідати" про побачене і пережите.

В цей період жестова мова стає не лише засобом спілкування зі сліпоглухою дитиною, але й засобом регулювання її поведінки.

В режимі необхідно передбачити час на індивідуальне спілкування вихователя або педагога з кожною дитиною.

З часом у дитини розвивається вміння "*слухати*" жестове або дактильне мовлення педагога.

Розмовляючи з дитиною, слід весь час пам'ятати, що людина має величезні виражальні можливості.

Відповідним характером рухів руки педагог має передати своє ставлення до дитини. Зазвичай педагог має дактилювати або жестикулювати спокійними рівними рухами. Якщо він схоче надати своєму дорученню більшу вимогливість, то й рухи пальців мають бути більш впевненими, відпрацьованими за точністю.

Слід пам'ятати, що дитина буде наслідувати манеру спілкування вчителя.

Як же виявити у сліпоглухонімої дитини наявність та правильність сформованих образів навколишнього середовища?

Єдиним правильним методом є доцільність якомога раніше навчити її *ліплення*, тобто навчити виліплювати все, що вона спроможна „оглянути“ руками. Практикою переконливо доведено, що всі сліпоглухонімі діти з нормальним мозком мають значні можливості виражати конкретні образи навколишнього світу засобами ліплення. Використовуючи цей засіб, можна проникнути у „внутрішній світ“ сліпоглухонімої дитини ще в той період її розвитку, коли вона не володіє жодними іншими засобами вираження. Більш того, самі жести дитини удосконалюються і більш диференціюються під впливом виліплених зображень оточуючих її предметів.

Дотиково-рухові (просторово-об'ємні) образи предметів та їх зв'язки з іншими предметами стають для сліпоглухонімого

яскравими, міцними зображеннями. Ліплення є важливим засобом ліплення. Ліплення є важливим засобом ліплення. Ліплення є важливим засобом ліплення. Ліплення є важливим засобом ліплення.

За допомогою ліплення можна виключно фотографувати мозок. Найбільш міцні образи предметів та їх зв'язки.

Отже, в підготовці дітей мають бути сформовані засоби вираження — конкретні зображення середовища.

Між цими засобами вираження має існувати суворо зв'язок. Жестикуляція форм вираження жестикуляції розширює вираження і уявлення оточує дитину.

Враження уявлення вона знаходиться у багатшій за засоби вираження вистачити для того. Відомо, що ранній розвиток дитини може в деяких випадках вербальних образів дійсність. А сліпоглухонімі конкретних зв'язків між ними міцна основ для засоби вираження.

Отже, на вираження дитини, а також у діяльність зберігає те.

Література

1. Апрашев А. В. Труды и труды. М.: Педагогическое издательство, 1960.

за виконану
ати предмети
не і пережите.
спілкування зі
ведінки.
ндивідуальне
жестове або
що людина
передати своє
тилувати або
хоче надати
гальців мають
вати манеру
аявність та
наколишнього
ромога раніше
се, що вона
с доведено, що
мають значні
днього світу
а проникнути у
од її розвитку.
аження. Більш
еренціюються
етів.
редметів та їх
ліпоглухонімого

яскравими, міцними і сильними, коли він виражає їх засобами ліплення. Ліплення для нього в цей період – найбільш вірний доказ нормальної діяльності кори головного мозку.

За допомогою ліплення сліпоглухоніма дитина може з виключною фотографічною точністю виразити те, що відображає її мозок. Найбільш міцні уявлення у такої дитини виникають від тих предметів та їх відношень, які сприймаються дитиною в дії, в русі.

Отже, в підготовчий період у сліпоглухонімої дитини можуть бути сформовані засоби вираження як органічних потреб, так і своїх уявлень – конкретних образів предметів навколишнього середовища.

Між цими засобами вираження, як зауважує І.П.Соколянський, має існувати сувора послідовна наступність. Це означає, що жестикуляція формується на основі міміки і пантоміміки, а на основі жестикуляції розширюється можливість скульптурно виражати свої враження і уявлення про конкретну дійсність, що безпосередньо оточує дитину.

Враження і уявлення сліпоглухонімої дитини в цей період (якщо вона знаходиться у сприятливих для розвитку умовах) значно багатші за засоби їх вираження. Скульптурних засобів може не вистачити для того, щоб зобразити всі її накопичені „думки-образи”. Відомо, що ранній розвиток словесного мовлення у зрячої і чулої дитини може відвести її від конкретної дійсності у світ суто вербальних образів, якими вона підміняє навколишню реальну дійсність. А сліпоглухоніма дитина тривалий час залишається у світі конкретних зв'язків із середовищем, і цим забезпечується більш міцна основ для формування адекватного зв'язку образу і слова.

Отже, на всіх етапах виховання і навчання сліпоглухонімої дитини, а також у наступні періоди навчання і життя предметна діяльність зберігає своє корекційно-розвивальне значення.

Література

1. Апраушев А.В. Тифлосурдопедагогика: Воспитание, обучение, трудовая и социальная реабилитация слепоглухонемых: Учеб. пособ. – М.: Просвещение, 1983.

2. Апраушев А.В. Опыт обучения и воспитания слепоглухонемых детей: Метод пособ. – М.: ВОС, 1973.
3. Апраушев А.В. Первоначальное воспитание и обучение слепоглухонемого ребёнка в семье. – М., 1974.
4. Мещеряков А.И. Особенности первоначального обучения слепоглухонемого ребёнка детей / Обучение и воспитание слепоглухонемых: Известия АПН РСФСР: Труды Инс-та дефектологии / Под ред. И.А.Соколянского и А.И.Мещерякова. – Вып. 121. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. – С. 31-41.
5. Мещеряков А.И., Мареева Р.А. Первоначальное обучение слепоглухонемого ребёнка: Для учителей и воспитателей слепоглухонемых детей. – М.: Изд-во «Просвещение», 1964.
6. Мещеряков А.И. Слепоглухонемые дети. – М., 1974.
7. Обучение и воспитание слепоглухонемых: Известия АПН РСФСР: Труды Инс-та дефектологии / Под ред. И.А.Соколянского и А.И.Мещерякова. – Вып. 121. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962.
8. Скороходова О.И. Как я воспринимаю, представляю и понимаю окружающий мир. – М., 1872.
9. Соколянский И.А. Усвоение слепоглухонемым ребёнком грамматического строя словесной речи: "Доклады АПН РСФСР". – №1. – 1959.
10. Соколянский И. А. Обучение слепоглухонемых детей / Обучение и воспитание слепоглухонемых: Известия АПН РСФСР: Труды Инс-та дефектологии / Под ред. И.А.Соколянского и А.И.Мещерякова. – Вып. 121. – М.: Изд-во АПН РСФСР, 1962. – С. 15-30.
11. Соколянский И. А. Начальный период воспитания слепоглухонемых детей: «Питання психології навчання і виховання». – К., 1960. –С. 6-8.
12. Ярмоленко А. В. Начальный период обучения слепоглухонемых: «Питання психології навчання і виховання». – К., 1960.
13. Ярмоленко А. В. Очерки психологии слепоглухонемых. –Л.: Изд. Ленинградского университета, 1961.

VI. ОСОБЕ СЛІПОГЛУХ

Діагностика давно приверта І.П. Соколянська (та ін.). Одними проблем навчання сенсорним процесам І.А. Соколянська особистісно підлягав інтересу О. Келлер, О. висвітлена в розвідках для розробки основного принципу навчання читання О.Л. Гончарова спілкування Л.В. Пашенцева сьогодні лише загальновідомою і рушійною. Саме внаслідок здібності, цінності відбувається різноманітних аспектів спілкування дітей загального психічного спілкування взаємодію. Наявність бачення взаємодію біологічно. Характерна для